

Bányai Emőke – Fehér Boróka – Tóbiás László – Vályi Réka:
Professzionizáció és deprofesszionizáció a szociális munkában

*Az MTA Szociológiai Tudományos Bizottság Szociális Munka Albizottság 15. műhelyén
elhangzott beszélgetés szerkesztett és bővített változata¹*

*„Nézzük csak meg, hogy ki mindenkit díjaznak a szociális munka napján: általában
óvodapedagógusokat, konyhai dolgozókat, bárkit, aki emberekkel, főleg gyerekekkel foglalkozik, és
persze néha a családsegítőből is becsusszan valaki, de valójában még ez a szociális munka napja is
egy elszabadult dolog lett, amiben ünneplünk mindenkit, aki csinál valamit másokért.”*

Absztrakt

A szociális szakmák magyarországi kibontakozásának a kezdetén volt egy nagyon erős illúziónk, hogy az Európai Unió támogatásával kiépülő képzések és intézmények rendszerével együtt egyenes út vezet a professzionizáció irányába. Nagyon hamar megjelentek azonban ellentétes tendenciák is. A fejlett országokban már korábban azonosítható volt a szakma válsága, folyamatos kiszorulása. Ebben a cikkben olyan történetek villannak fel, melyek már korábban is jelezték a professzionizáció – deprofesszionizáció dichotómia fogalomkészletével jól azonosítható folyamatokat, illetve azok egy-egy aspektusát.

Kulcsszavak: professzionizáció, deprofesszionizáció, a szociális szakmák válsága, kiszorulása

Abstract

At the beginning of the development of the social professions in Hungary, there was a strong belief that the establishment of education and institutional systems supported by the European Union would lead directly to professionalization. However, opposing tendencies soon began to emerge. In more developed countries, the crisis of the profession and its gradual marginalization had already become apparent. This article presents a series of snapshots that had already signaled processes—and particular aspects of them—that can be clearly understood through the conceptual dichotomy of professionalization and deprofessionalisation.

Keywords: professionalization, deprofessionalisation, the crisis of the social professions, marginalization of social professions

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=IzTrY0Ppyk0>

A szociális munka válsága (Krémer 2021; Meleg 2022), a szociális professziók kiszorulása (Vida 2024) mellett néhány éve a szociális szakmák deprofesszionizálódásának jelensége (Bányai 2024 és 2025) is megjelent tudományos reflexiók között. Talán 2023-ban volt az első konferencia Magyarországon, ahol „*A professzionizáció és deprofesszionizáció hullámain*” címmel hangzott el előadás, melyben a nemzetközi szakirodalom által korábban már beazonosított jelenség hazai vonatkozásai kerültek napirendre (Bányai 2024).

Jelen cikkben a szerzők azokat a történeteiket villantják fel, ahol szakmai pályafutásuk során elsőként tapasztalták a professzionizáció – deprofesszionizáció dichotómia fogalomkészletével jól azonosítható folyamatot, illetve annak egy-egy aspektusát.

Az egyik első élmény

Egy nagyon-nagyon régi történet még a 2000-es évek elejére visz vissza bennünket. Akkoriban Magyarország az EU-csatlakozás előtt állt, és ezt előkészítendő számos Európai uniós programban vett részt, ahol tanárcserék, diákcserék, tereplátogatások zajlottak. Londonban járva az ottani egyetemen döbbenet hallottuk, hogy kollégáink mélységes kiábrándultságuknak és csalódottságuknak adnak hangot, amiért a szociális munka jellege az utóbbi néhány évtizedben megváltozott, bürokratizálódott, menedzserializálódott. Azok az emberek, akik a kapcsolati készségeik miatt és azért vannak a szakmában, mert más emberek segítése valamilyen módon nagyon erősen inspirálja őket, nem találják a helyüket. Akkor borzasztóan elcsodálkoztunk ezen a dolgon, és gondoltuk, hogy mi még ott sem tartunk, hogy a szakma kiépült volna. Sajnos a változások gyorsabban bekövetkeztek, mint ahogy azt akkor vártuk; abban sem vagyunk teljesen biztosak, hogy ez a szakmai kiépülés itthon meg tudott történni. A londoni kollégák rendkívül nagy bürokráciáról számoltak be, arról, hogy nem tudják a szakmai értékeiket érvényesíteni, mert az elérendő mutatók teljesítése érdekében a munkáltatók inkább kevésbé képzett munkatársakat vesznek fel. Elmondásuk szerint nem az emberi jogok, hanem a teljesítménymutatók fontosak, gyakorlatilag egy kvázi-piaci rendszer épült ki a szociális munkában, különböző sztenderdizációs folyamatok zajlanak, preventív szolgáltatások jóformán nincsenek, vagy ha vannak is, egyre zsugorodnak. Arról számoltak be, hogy csökkenőben van, vagy elfogyni látszik az a fajta szabadság, hogy a szociális professziók maguk határozzák meg a gyakorlatuk céljait és feladatait. A szakmának valami teljesen újrapozicionálása történik, aminek eredményeként olyasmi állapothoz kezd visszatérni, ami a szakmává válás előtt, a karitás idejében volt.

Úgy tűnik, hogy itt nem egyszerűen a Nagy-Britanniában a 20. század végén és a 21. század elején lezajló változásról van szó, hanem sokkal szélesebb folyamatról, aminek elég nagy irodalma van, számosan reflektáltak rá. Walter Lorenz egy 2023-as konferencián azt mondta, hogy „*a szociális munkások feladata annak kihangosítása, hogy a „társadalmi” jelentése a 21. században megváltozott. Továbbra is a személyestől a politikai szintig tart, a szakma feladata a közös értékek és jelentések megtalálása*”.

Szociális munkáról beszélve, - ahogyan az a globális sztenderdekben is megjelenik -, elmondhatjuk, hogy a szociális munka „*a társadalmi változást és fejlődést segíti elő*”. Számos olyan helyzettel találkozunk, ahol az aktuálisan előttünk álló társadalmi változásokban nem tud a szociális munkás segítő lenni. A magánpiacról már áradnak a források olyan embereink

(kollégáink) felé, akiknek az van a névjegykártyájára írva a szociális munkás, szociálpolitikus mellett, hogy coach, életvezetési tanácsadó. Olyan is van, aki egy magánpszichológusi munkaközösség specialistájaként réges-régen ott van a fizetőképes kliensek körében. Ugyanakkor hisszük, hogy ezekre a tudásokra (ismeretekre) nem csak a fizetőképes embereknek volna szükségük. Ha ezeket a tudásokat aktivizálni lehetne - mondjuk lenne Magyarországon ifjúsági munka -, akkor nemhogy prevenció, hanem a jólét lenne az, amiben gondolkodnánk. A felnövő fiatalok identitásának, rutinjainak segítségével tehát olyan szerepet tölthetnének be a kollégáink, ami csökkentené a problémakezelő szociális szakemberek feladatmennyiségét.

Az európai (svájci, olasz, angol, holland, belga) konferencia-előadások mind azt járkák körül, hogy a szociális munka előidézhethet-e társadalmi változást. Sokan kérdezik egyetemi hallgatóiktól, a terepen dolgozó diplomás szociális munkásoktól, hogy ők politikailag mennyire aktívak, és hogyan tesznek azért, hogy társadalmi változásokat idézzenek elő. Már évekkel ezelőtt is olyanokat állapítottak meg a kutatók, hogy igazából nincsen politikai aktivizmus, és a belga önkormányzatoknál sem mernek a munkatársak kirakni valamit a Facebookra, mert előfordult már olyan eset is, amikor leszólt az önkormányzattól a felettesük, hogy ilyet nem szabad csinálni. Ez az ellenséges közeg, amiben azt érezhetjük, hogy a társadalmi változást nem tudjuk elérni, akár azért, mert nem vagyunk elég professzionálisak, akár azért, mert egyszerűen így hozza a politikai helyzet. Legutóbb egy, az USA-ból érkezett amerikai professzor cenzúrázta magát az előadása közben, mert kiderült, hogy az európai hallgatóság sorában ott ült egy konzervatív think tanknek dolgozó honfitársa, akiről el tudta képzelni, hogy kellemetlenséget okoz a későbbiekben neki (akár úgy, hogy az amerikai állampolgársága ellenére problémái adódhatnak az országba való belépéskor). Egyszóval világtrendnek tűnik, hogy a társadalmi változás elősegítése máshol sem könnyű feladat a szociális munkásoknak.

Képzettség – végzettség?

A deprofesszionalizáció a szakmai szabályok be nem tartásával kezdődik. Magyarországon valószínűleg az a deprofesszionalizáció egyik hajtóereje, hogy a szociális szolgáltatások fenntartói nem tartják be a jogszabályokat, és nem feltétlenül foglalkoztatnak diplomás szakembereket azokban az állásokban, amelyekben diplomás szakembereket kellene foglalkoztatni. Lehet, már azzal elkezdődik a folyamat, hogy nem kollektív bölcsesség formálja a szabályokat, hanem az adott pillanatban hatalmat gyakorlók féktelensége? Legalább a XIX. század közepe óta büszke öntudattal nem tartjuk be a mások által alkotott szabályokat, és minden szabályzás erre a sorsra jut, a valódi innovációk is.

Az emelt szintű érettségi eltörlése után nagyon sok, korábban diploma nélkül foglalkoztatott ember jelent meg a szociálismunkás-képzésekben, ők valójában „elhalasztott diploma-szerzőnek” nevezhetőek. Példa erre annak a fiatal nőnek a története, aki 18 évesen, érettségi után kezdett egy gyámhivatalban dolgozni, és 36 évesen iratkozott be a felsőfokú szociális munkás képzésre. Képességei alapján a családsegítő- és gyerekjóléti szolgálat szociális munkásai ki tudták könyörögni, hogy menjen át hozzájuk dolgozni, és ez motiválta a végzettség megszerzésére. Nem ő az egyetlen, nagyon sok ember érkezett úgy a szociális képzésekbe, hogy

hosszú ideje jogszabályokban diplomához kötött munkakört tölt be, és próbált diploma nélkül is helytállni. Jelentős részük valójában a munkaadója ellenében jár felsőoktatásba. A képzési napokra szabadságot kell kivennie, és azért tud egyáltalán egyetemre járni, mert van államilag finanszírozott szabad kapacitás a levelező munkarendű képzésen. Bár azt gondoljuk, hogy a képzés során alakul, fejlődik, erősödik az identitás, a szakmai elkötelezettség és a szakmai felelősségvállalás, ezek a sok éve a szakmában dolgozó kollégák mindezekkel már rendelkeznek annak ellenére, hogy korábban nem jártak szociális munkás-képzésre. Innentől kezdve a deprofesszionalizáció összetett kérdéssé válik.

Tanulmányutak, tartós együttműködések tapasztalatai alapján azt feltételezzük, hogy más európai országokban (így például Németországban vagy Franciaországban) elképzelhetetlen lenne, hogy a szolgáltatók tartósan forráshoz jutnának, ha a munkavállalók képzettsége nem felel meg az adott munkakörre vonatkozó előírásoknak. Ez persze nehezíti azt is, hogy jó gyakorlatokat tudjunk átvenni a külföldi kollégáktól képzettségi kérdésekben, hiszen náluk komolyan veszik, hogy csak a megfelelő szakképzettséggel rendelkező embereket engednek be a szociális szolgáltatásokba.

Míg hazánkban a 2000-es években a hajléktalanellátásban még nagyon kevés volt a diplomás szociális szakember, egy évtized alatt a szakemberhiányt sikerült orvosolni. Tizenöt évvel később pedig már azon gondolkodunk, hogy szükség van-e egyáltalán ennyi szociális munkásra a hajléktalanellátó intézményekben, mert teljesen megváltozott a munka jellege, a külső környezet. A hajléktalan népesség pedig egyre idősebb, egyre rosszabb egészségügyi állapotban van. Lassan elmondható, hogy elsősorban nemcsak szociális munkára van szükség, hanem legalább olyan mértékben ápolásra-gondozásra is. Hiába lett tehát sokkal több diplomás szakember, ha közben elfogyott körülöttük a tér, és minimális a lehetősége annak, hogy a hajléktalan emberek önálló bérlakást vagy akár csak szobát tudjanak megfizetni és fenntartani.

A szakma magyarországi kibontakozásának kezdetén volt egy nagyon erős illúziónk, hogy az Európai Unió támogatásával kiépülő képzések és intézmények rendszerével együtt egyenes út vezet a professzionalizáció irányába. Nagyon hamar jöttek az ellentétes tendenciák. Míg az első években még azt lehetett mondani, hogy nincs elég képzett ember, nincs elég megfelelő tudományos fokozattal bíró vagy minősítéssel rendelkező oktató a felsőoktatásban, az azóta eltelt 35-36 év alatt sokat javulhatott volna a helyzet. Bár egyetlen szakmában sincs garancia arra, hogy a diplomát szerzők mind a szakmájukban helyezkednek el, a szociális képzéseknél talán még szélsőségesebb a szórás, mint olyan országokban, ahol lényegesen régebben művelik a szociális professziókat.

Mindannyian ismerünk olyan szociálismunka-tanszékeket, ahol nem szociális munkás végzettségű emberek a vezetők, vagy akár még a munkatársak egy jelentős része sem szociális munkás. Hogyan is várhatnánk el, hogy maga a szakma erős legyen, hogyha a képzésének vezetői pszichológus, jogász, szociológus, orvos végzettségű emberek? Bár azt reméltük, hogy néhány évtized alatt ez a helyzet jelentősen át fog alakulni, ebben is érzékelhető egyfajta megrekedés, akár visszafordulás, legalábbis a kezdeti felfutó hullám lelohadása. Ez azzal együtt igaz, hogy a felsőoktatásban számos nagyon jó kezdeményezés, innováció, számos igazán tiszteletre méltó dolog történik. De mintha ez a fajta felső szinten megtörténő profiltisztulás nem futott volna végig, vagy nem elég gyors sebességgel, s a felsőoktatás szintjén sem alakult

ki egy szakmailag tiszta kép. A képzések indulásakor, a 80-as évek végén javarészt 1970-es évekbeli elméleteket és gyakorlatokat kezdtünk el átvenni és tanítani. Ezek ereje és lendülete alábbhagyott, azóta pedig már egy teljesen más társadalomban élünk, egy más dinamikájú, másképp mozgó világban. Fontos lenne, hogy erre reflektáljunk, és át tudjuk fordítani a tanulságokat a szociális munka tanításába, tudásába, gyakorlatába. Ez egy nagyon fontos előttünk álló feladat.

Örvendetes fejlemény, hogy több civil szervezet nagyon ügyesen toboroz önkénteseket, s így kiegyenlíti a finanszírozási deficitet vagy vákuumot, ami miatt nem tud hosszú távra szakembereket alkalmazni. Ugyanakkor ez olyan, mintha visszafelé mennénk abba az időszakba, amikor a szociális munka egyéni indíttatásból történt, „valakik csináltak valami jót”. A szociális munkások mégiscsak rendszerben dolgoznak, elsősorban azokban az intézményekben, amiket vívmányként létrehoztunk. Régebben a szociális intézményekbe kellett a diákokat küldeni szakmát tanulni, nem pedig a civil kezdeményezésekhez, amelyek bár rengeteg jó dolgot csináltak, mégsem feltétlenül ugyanazt a szakmaiságot követték. Mintha most ennek a trendnek pont az ellenkezőjét látnánk: mintha kis civil szervezetekhez kellene menni szakmai gyakorlatra vagy pályakezdőként, amelyek nem a megmerevedett és forráshiányos intézményes ellátást képviselik, hanem valami mást, valami innovatívát.

Kompetenciák és hatalmi dimenzió

Fontos tapasztalat, hogy a helyi önkormányzatok, mint intézményfenntartók szintjén sem sikerült a kompetenciákat elhatárolni. A fenntartók ugyanis valójában általában jóval kevésbé kompetensek, mint az általuk foglalkoztatott szociális szakemberek. A konfliktusban egyfajta hatalmi dimenzió is tetten érhető, amely sok szakembert a pálya elhagyására ösztönzött.

Nagyon jó Németországban az a szisztéma, hogy az önkormányzatoknak nem az a kötelezettségük, hogy maguk szolgáltassanak, hanem az, hogy szolgáltatást, ellátást biztosítsanak, megtalálva a feladat ellátására alkalmas szakmai szolgáltatót. Nem szolgáltatási köteletségük van, hanem ellátási köteletségük. Ha nem találunk jelentkezőt a feladatra, akkor hoznak létre intézményt, az ellátási kötelezettségből következően válnak szolgáltatásfenntartóvá. A német jóléti rendszer gerince hat nagyon nagy szervezet. A legöregebb az Evangélikus Diakónia 1848-as alapítással, a legfiatalabb az 1922-ben alapított Paritätischer (Deutscher Paritätischer Wohlfahrtsverband - Gesamtverband e.V.) ernyőszervezet, már 10 000 taggal. Ezek a szervezetek az innovátorok, akik helyben akarnak válaszokat találni, s nem csupán követik a nagy szervezeteket, hanem új dolgokat alkotnak. Mind a hatan fontosnak tartják, hogy együttesen jelen legyenek a szakpolitikák formálásában is.

Tanulmányútjainkon Szlovéniában is azt láttuk, hogy a szolgáltatások fenntartói túlnyomórészt nem-kormányzati szervezetek. Közéjük tartoznak Európa-szerte az egyházi fenntartók is, hiszen a csoportképző azonosság az, hogy nem kormányzatiak. Magyarországon nem tudott kialakulni a szociálpolitikában és a szolgáltatások biztosításában a pártok és a szolgáltatók nem hatalomdominált együttműködése. A német példa ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a kormányzati, miniszteri ciklusok pillanatok a szolgáltatások, szolgáltatók, ernyőszervezetek évszázadnál hosszabb története mellett, ami akkor is fejlődéstörténet, ha deprofesszionalizációs

jelenségeket is hordoz. Itthon mi - ellátottak és ellátók - kiszolgáltatottak maradtunk annak, hogy a helyi önkormányzatban fenntartóként nemcsak megmondta a polgármester, a bizottsági tag és így tovább a maga talán jószándékú, de jellemzően nem szakmai gyökerű gondolatait, de azokkal rángatta, gyötörte, deprofesszionalizációba tolt a szociálpolitikát és a szociális ellátásokat. Ugyanennek esett áldozatul a felsőoktatás is: itt is az képeződött le, hogy a szociális munkához mindenki is ért, akár a szociális bizottságban, akár az önkormányzat testületében vagy a szenátusban, amikor szakot vagy tanszéket kell alapítani.

Átalakuló munkaerőpiac

A valamikori hallgatóink, akik fejlettebb országokban szociális munkás munkakörbe kerültek, sorra említenek olyan helyzeteket, amelyekből látjuk, máshol is tetten érhető a deprofesszionalizáció. Az a szint ugyanakkor, ahonnan ez a visszafordulás vagy visszacsúszás történik, vagy ahol még mindig tartanak, nagyon-nagyon különbözik attól, ameddig mi Magyarországon egyáltalán eljutottunk.

Külföldi kollégák beszélnek róla, hogy a hallgatóik nagy része olyan kultúrából érkezik, ahol alapvető demokráciagyakorlatok sem léteznek, vagy nagymértékben mások, mint az európai demokrácia-gyakorlat. Néha ott kell kezdeniük, vajon miért nem köszön vissza a hallgató a tanárnőnek. Máskor egy asztal körül ülnek a tanteremben olyan hallgatók, akiknek a születési országukban maradt családtagjaik egymással háborúban állnak. Ebben a helyzetben olyan demokratikus gyakorlatokat kellene megtanulniuk, amelyeket aztán majd a később érkezők európai életre való szocializálása során tudnának felhasználni. Ez egy hatalmas kihívás, mint ahogy az is, hogy a világ munkaerőpiacán, tehát a globális munkaerőpiacon, a gyors és nagy mozgások olyan mértékig teret nyertek, hogy az egyetemisták vagy fiatal munkakezdők egyáltalán nem terveznek hosszú távú pályaképpel. Franciaországban például hajléktalanellátó intézmények arról számolnak be, hogy fiatal szociális munkásoknak nem presztízs már egy határozatlan idejű szociális munkás állás. A romló gazdasági helyzetben a fiatalok nem köteleződnek el hosszú távon egy szociális munkás pozícióra, így a szervezeteknek „helyettesítő” szociális munkásokat kell alkalmazniuk. Amikor már hat hónapja nem találnak szociális munkást, mert az előírásokat betartva a szakképzettségi elvárásokat nem tudják figyelmen kívül hagyni, akkor munkaerő-közvetítőtől kölcsönöznek szociális munkást, akár pár hónapos szerződéssel. A képzett fiataloknak ez megéri, mert magasabb bért kapnak, elmennek 3-6 hónapra valahova szociális munkát végezni, és aztán elmennek, és pl. Thaiföldön veszelnék át hat hónapot francia munkanélküliként. Professzionalizálódási lehetőség lenne ez esetben, ha szervezeten belül tudnának különböző pozíciókat ajánlani a munkavállalóknak az előmeneteli terv részeként. Valószínűtlen, hogy harminc szociális munkás mindegyike majd egyszer vezetővé válik. Ugyanakkor ki lehetne alakítani több különböző pozíciót, amelyek egy kicsit előrelépést is jelentenek, továbbá érdekesebbek. Így nem ugyanazt csinálnák évről évre, mert abba akár a fiatalabb, akár az idősebb generáció belefárad. A professzionalizálódás fejlődési szándék és tér annak megvalósítására.

Záró gondolatok

Írásunkban a deprofesszionalizáció jelenségének számos jelentéstartalmát próbáltuk szétszálazni azzal a céllal, hogy bemutassuk a probléma összetettségét, időbeli és értelmezésbeli kiterjedtségét. Továbbá fel szeretnénk hívni a figyelmet arra, hogy egy olyan társadalmi válságjelenség, mint a szociális munka területén detektálható deprofesszionalizáció, többek között a társadalmainkban jelentkező demokráciadeficitre is hatással van. Cikkünk ugyanakkor csak egyfajta brainstorming, az első asszociációk gyűjteménye; ezen túlmenően feltétlenül szükségesnek látjuk, hogy a szociális munka kutatása, oktatása és gyakorlata reflektáljon a jelenségre.

Irodalomjegyzék

Bányai Emőke (2024): A professzionalizáció és deprofesszionalizáció hullámain. Egy szakma átalakulása vagy megszűnése? IN Párbeszéd: Szociális munka folyóirat 11(1) 1 <https://doi.org/10.29376/parbeszed.2024.11/1/3>

Bányai Emőke (2025): A deprofesszionalizáció hazai és nemzetközi folyamatai IN Párbeszéd: Szociális munka folyóirat 12(2) <https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/16772/14177>

Krémer Balázs (2021): A hatalom szociális munkásától a szociális munka hatalma felé IN. Párbeszéd: Szociális munka folyóirat 8(1) <https://doi.org/10.29376/parbeszed.2021.8/1/10>

Lorenz, Walter (2023): Trends in social work in the 21st century – Trendek a 21. századi szociális munkában, elhangzott a Szolidaritás egy befogadó társadalomért és a szociális szakmákért c. konferencián, 2023. október 13-án, Budapesten

Meleg Sándor (2022): A szociális munkás és a hatalom – válasz Krémer Balázs cikkére. IN Párbeszéd szociális munka folyóirat: 9(1) DOI:10.29376/parbeszed.2022.9/1/7

Vida Anikó (2024): Kivonuló, zsugorodó vagy gondoskodó állam? A szociális törvény parlamenti vitájának elemzése a gondozási etika normatív szűrőjén keresztül. IN Párbeszéd: Szociális munka folyóirat 11(1) <https://doi.org/10.29376/parbeszed.2024.11/1/5>